

Lánczky István

**Az anyagi szubsztanciák individuációja Avicenna
filozófiájában**

Tézisfüzet

1- Status questionis atque agenda

Ibn Sīnā, vagy latinul Avicenna (m. 1037), talán az egyik legnagyobb hatású filozófus volt az iszlám világában. Kulturális befolyása kettős: egyrészt, egyértelmű referencia ponttá vált az arab filozófiában és teológiában, tekintélye Arisztotelészéhez hasonló. Másrészt munkássága, miután lefordították latinra, nagy hatást gyakorolt a skolasztikus filozófiára, amely olyan filozófusokat inspirált, mint Aquinói Szent Tamás vagy Nagy Szent Albert. Többek között, az első olyan gondolkodók között volt, akik használták a *principium individuationis* (*mabda' al-tashakhkhuṣ*) fogalmát.

Ami az individuációt illeti, a probléma nem kapott akkora figyelmet a szakirodalomban, mint amekkorát megérdemelt volna. Az arab Avicennára vonatkozó írások között csupán egy könyvfejezet¹ és egy cikk² foglalkozik a kérdéssel, ha nem tekintjük a különböző tanulmányokban megjelenő elszórt bekezdéseket. A kérdés vizsgálatához azonban a *Kitāb al-Mubāḥathāt* kritikai kiadása (Bīdārfar, 1992) és David Reisman filológiai monográfiája új lehetőségeket nyitott meg, hiszen Avicenna kései munkáihoz, leveleihez, tanítványaival folytatott kérdés-irodalmához biztosított hozzáférést.³ A *Kitāb al-Mubāḥathāt* tartalmaz olyan fragmentumokat, amelyek, szemben Avicenna korábbi munkáival, *expressis verbis* az individuációról szólnak. Ezek a passzusok jó bepillantást engednek, nem csak Avicenna válaszaiba, hanem abba is, hogy hogyan közelítette meg az individuumok elméleti síkon történő vizsgálatát. Ezen megfontolások fényében, úgy gondolom, az individuáció kérdését megilleti egy átfogó monográfia.

2- Módszertan

Az individuáció egy nagyon képlékeny probléma. Mivel a peripatetikus – újplatonikus filozófiai hagyományban az individuáció nem volt a tudományos kérdések tárgya, mindig valamilyen filozófiai témával kapcsolatban merült fel. Azaz, mint probléma, teológiai keretben

---

¹ Goichon, Amélie-Marie: *La Distinction de l'Essence et de l'existence d'après Ibn Sīnā (Avicenne)*, Paris (Desclée de Brouwer), 1937, [Islamic Philosophy, Vol 38, ed. Sezgin, Fuat, Frankfurt (Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 1999)].

² Bäck, Allan: The Islamic Background: Avicenna (b. 980; d. 1037) and Averroes (b. 1126; d. 1198). In: *Individuation in Scholasticism: The Later Middle Ages and the Counter-reformation (1150-1650)*, Ed. Gracia, Jorge J. E., New York (State University of New York Press), 1994, 39-69, (SUNY Series in Philosophy)

³ Reisman, David: *The Making of the Avicennan Tradition. The Transmission, Contents, and Structure of Ibn Sīnā's al-Mubāḥathāt (The Discussions)*, Leiden–Boston–Köln (Brill), 2002.

is előkerült, úgy a kereszténységben, mint az iszlámban. Ezért, az ilyen jellegű kérdések vizsgálata egy jól definiált módszertanért kiált.

Elsősorban, az általunk követett metodológia a filológiai-szövegkritikai módszer, azaz, eredményeinket a források alapos szövegszintű vizsgálatából kiindulva vonjuk le.

Ugyanakkor, a modern szakirodalomban két módszertani irányzat különíthető el, nevezetesen a történeti és teoretikus megközelítés. Az első, tulajdonképpen filozófiatörténet, ahol a történeti adatok, ismeretek állnak a középpontban, míg a második filozófia a maga nemében, ahol a történetiségből kivett filozófiai érvek állnak a fókuszban. Mindkét útnak vannak előnyei és hátrányai. Előbbit általában azért kritizálják, mert nem veszi tekintetbe a probléma filozófiai gyökerét, és a filozófiatörténetet statikus időszakok egymásutánjának veszi. Utóbbit ezzel szemben akkor szokták elvetni, ha anakronisztikusan túl sok mindent olvas bele a múlt filozófiáiba. Ez esetben mindkét módszer kifacsart eredményeket hoz. Ezért, a kutatók konszenzusa a középút mellett döntött, amelyben a filozófiát a történeti problémák hálózatában olvassák, miután az adott korszak kihívásait tisztán felvázolták.

Továbbá, minthogy az individuáció egy marginális probléma, a kontextuális megközelítést választottam. Itt különbséget tettem belső és külső kontextusok között. Belső kontextus alatt azon problémákat értem, amelyeket az adott filozófiai rendszer okoz, míg külső kontextus alatt a kulturális és vallási háttérrel értem, amelyben az adott filozófia kifomálódott. Kétségtől minden kultúra minden korszakban különböző kihívásokkal néz szembe, ezért, amikor a múlt filozófiájával foglalkozunk, meg kell értenünk a kulturális háttérrel, annyira, amennyire csak lehetséges. Disszertációm egy ilyen vállalkozásra tesz kísérletet.

3- Tézisek

3.1 A disszertáció első, bevezető részében felvázoljuk azt a háttérrel, amelyben Avicenna kidolgozta filozófiáját. Összefoglaljuk a görög filozófiai hagyomány örökségét, a tárgyalást logikai és metafizikai keretre osztva. Kimutatjuk, hogy Avicenna az újplatonikus kommentátorokat követ az individuumok fogalmának megalkotásában, amelyben a porfűröszi nyaláb-elméletet látszik vallani, jóllehet kritikát fogalmaz meg vele szemben. A spatio-temporális olvasatot preferálja, melyet Elias is tartott korábban. A metafizikai részben kiemeljük az úgynevezett *közös elem* hármas, újplatonikus felosztását, amely az individuáció derivatív olvasatát vonja maga után. Röviden felvázoljuk a lehetséges arisztotelészi individuáció princípiumokat, a formát és az anyagot. Előbbi, mint az identitás kritériuma leginkább a növekedés-problémában ragadható meg, amelynek forrásszövegei arabul is

megjelentek, míg számba vesszük az anyag olvasatait az individuációban, amely a megkülönböztetés és sokszoroság princípiuma lehet. Ez az a termékeny talaj, amelyből Avicenna filozófiája kinőtt. Továbbá, bevezetésképpen betekintünk az iszlám racionális teológiájának (*kalām*) érvrendszereibe is. A spatio-temporális megkülönböztetés tana a mutakallimok között is jól ismert volt; hasonlóan Avicenna álláspontjához, a kiterjedés fontos szerepet játszik mind az atomok megkülönböztetésében, mind a létezők teremtésében. Jóllehet a teológiai rendszer sokban különbözik a filozófiától, talán a gyakori találkozások miatt, érveket, akár érvrendszereket kölcsönösen vettek át egymástól. Ez tulajdonképpen a külső kontextus.

3.2 A kontextuális megközelítésben az első és legnagyobb feladat az, hogy meghatározzuk, mit értünk individuáció alatt. Követve ezt a metódust, különbséget teszünk az individuáció logikai és metafizikai értelmezése között. Kimutatjuk, hogy a logikában az individuáció megkülönböztetést jelent, azaz a fő kérdés azokra a kritériumokra vonatkozik, amelyek szükségszerű és elégséges feltételei egyik individuum másiktól való megkülönböztetésének. A metafizikában az individuáció egy másik kontextusban jelenik meg, amelyben az individuum ontológiai felépítése a kérdés: ez a lényeg-létezés, szubsztancia-járulék és forma-anyag megközelítésben foglalható keretbe. Ezen alkérdésekben az individuációt belső problémák vezették, és ez az, ami megmagyarázza a látszólagosan egymásnak ellentmondó állításokat. A létezés-lényeg kontextusban a fő kihívás a partikularizáció, Avicenna emanációs tanának a fényében, míg a hülomorfikus megközelítésben a forma és az anyag kölcsönös viszonya a kérdés.

3.3 Logikai kontextusban, Avicenna az individualitást egy logikai *terminus technicus*nak tartja, amely az értelemben létező fogalmakat klasszifikálja. Mint ilyen, értelmét porfürioszi hatásra határozza meg, azaz hogy az individuum fogalma az, amelyben nem osztozhat semmi más. Ezzel a lépéssel az individualitás absztrakt értelmezésére tesz kísérletet, amely egy szemantikai viszonyt jelent, egy viszonyt, amely csak és kizárólag egy valamire referál. Ennek eredményeképpen kimutatja, hogy az individuum fogalmát nem lehet általános fogalmakkal megragadni, mert ez mindig is közös lesz. Rendszerében a tér, és időbeli koordináták játszóak azt a szerepet, ami kiemel egy individuumot. Ezek szükségszerű feltételei a megkülönböztetésnek. Kimutatjuk, hogy elméletének kidolgozásában a bagdadi peripatetikusokkal száll szembe, mint Yahyā Ibn ‘Adī és Abū al-Faraj Ibn al-Ṭayyib, akik az individuum terminusát homonimnek tartották.

3.4 A metafizikában az individuumokat a létezés-lényeg és hüломorfikus keretekben közelítjük meg, melyek nem kizárják, hanem kölcsönösen implikálják egymást. A fő irányelv az, hogy az individuáció fogalmának számos aspektusa van, s ezen aspektusokért különböző okok felelnek. Ez Avicenna művében egyértelműen megtalálható. Néhány kutató individualizáló szerepet tulajdonított a létezésnek, de nem tették világossá, hogy milyen tekintetben. Kimutatjuk, hogy a létezés nem individualizál a logikai értelemben, azaz nem különböztet egy individuumot egy másiktól a fogalmi szinten, jóllehet a létezés minden egyed számára partikuláris. Avicenna alapvető kitételére támaszkodva a metafizika, mint tudomány tárgyáról, ami nem más, mint a létező mint létező, amelynek sajátos esszenciális járulékaik vannak, kimutatjuk, hogy Avicennának van egy világos kauzális teóriája, amely megmagyarázza, hogy egy adott individuum miért bír egy partikuláris létezéssel. Más szavakkal, a partikularitásnak, amely az abszolút értelemben vett létezéshez csatlakozik, oka van. Ez pedig ismét a partikularizáció keretében nyer értelmet, minthogy az avicennai univerzumban minden létező a létezését Istentől, a Szükségszerűen Létezőtől kapja. Ugyanakkor az egyedi létezés egybeesik a szubsztanciális formával és *quidditással*: ebben az értelemben a formális identitásért felel.

3.5 Ami a hüломorfikus megközelítést illeti, amint ez általánosan elfogadott volt az arisztotelészi hagyományban, a szubsztanciális forma felelt az identitásért és azért, hogy az adott individuum az adott individuum maradjon. Ezt a peripatetikus nézetet vallotta Alexander Aphrodisias is, akinek a rövid traktátusa a növekedésről elérhető volt arabul. Másrészt, az anyag szerepét mindig hangsúlyozták az individuációban, így Avicenna is *expressis verbis* princípiumnak tartja az individuáció tekintetében, az idő, -és térbeli koordinátákkal együtt. Kimutatjuk, hogy az anyag nem magyaráz meg minden aspektust, hanem, elsősorban az adott *species* sokszoroságáért felel. Ez utóbbi nézetet vallotta Themistius is.

3.6 Jóllehet a szakirodalomban néhányszor történt rá utalás, még egy önálló munka sem foglalkozott az individuáció spatio-temporális olvasatával. Kimutatjuk, hogy a tér-idő koordináták, mint megkülönböztető faktorok, mind az episztemológiai (logikai), fizikai és ontológiai (metafizikai) szinten központi szerepet játszanak Avicenna rendszerében. Szerepük mind a belső, mind a külső kontextusban megjelenik: az episztemológiai olvasatban egy teológiai problémában merül fel, amely nem más, mint Isten ismerete a partikulárisokról, míg metafizikai keretben ez a végső forrása az anyagi létezők közötti különbségeknek. Más szavakkal, és ez talán a dolgozat legnagyobb eredménye, a térbeli pozíció az az elem, amely *per definitionem* magyarázza a különbözőséget. Ez a gondolat átível Avicenna filozófiáján, megjelenik a logikában, ahol a fogalmak egyediségét, a fizikában, ahol a körmozgás

differentiálását magyarázza, valamint a Metafizikában az anyagi világ partikularitásának az oka, amennyiben elkülöníti az anyagi létezőket.

3.7 Avicenna kései művei jó betekintést engednek abba, hogyan közelítette meg ő maga a kérdést. Azt látjuk, hogy alapvetően a logikai megközelítést követi az individuáció értelmét tekintve, majd megnevezte a végső individuatorokat, amelyek az individuum kizárólagos egyediséért felelnek: térbeli pozíció és az idő. Ez teljes mértékben összhangban van Avicenna általános individuáció elméletével, hiszen az egyik legnagyobb kihívás rendszerében a *quidditas* partikularizációjának a kérdése volt.

4. Korábbi publikációk

1. Az individuáció problémája a középkori arab lélektanban - Ibn al-Nafīs Avicenna árnyékában, in: *Keletkutatás, A Körösi Csoma Társaság folyóirata*, 2012 Ősz, pp. 25–47.
2. Avicenna on the Afterlife. An attempt to Resolve the Problem of the Bodily Dispositions, in: *More MODOQUE. Die Wurzeln der europäischen Kultur und deren Rezeption im Orient und Okzident. Festschrift für Miklós Maróth zum siebzigsten Geburtstag*. Ed. Pál Fodor, Gyula Mayer, Martina Monostori, Kornél Szlovák and László Takács. Forschungszentrum für Humanwissenschaften der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, Budapest, 2013. pp. 361–377.
3. Avicenna on Individuality. Some Considerations on Its Antecedents, in: *Contacts and Interaction: Proceedings of the 27th Congress of L'Union Européenne des Arabisants et Islamisants*, eds. J. Hämeen-Anttila – P. Koskikallio – I. Lindstedt, Leuven, 2015, 273-284.
4. Avicenna és az individuáció problémája, in: *Annales I, Az Avicenna Közel-Kelet Kutatások Intézete Évkönyve, 2013-2014*, ed. Kis Anna Flóra, Piliscsaba, 2015. pp. 205-342.
5. At the Crossroads of Theology and Philosophy: Avicenna and the Particularization Argument, in: *Esprit critique et textes sacrés*, Studia Arabica XXVI., ed. Marie-Thérèse Urvoy, Éditions de Paris, 2016, pp. 93-121.
6. God's knowledge of Particulars: Avicenna and the Greek Philosophical Tradition, in: *Re-defining a Space of Encounter. Islam and Mediterranean: Identity, Alterity and Interactions. Proceedings of the 28th Congress of the Union Européenne des Arabisants et Islamisants, Palermo 2016*, ed. Pellitteri, Antonino, Sciortino, Maria Grazia, Sicari, Daniele, Elsakaan, Nesma, Peeters, 2019, 439–455.

